

تحلیل و بازنمایی ظرفیت تاریخی پویش‌های شهر هشتگرد در خیابان امام خمینی *

حمیدرضا پارسی**

استادیار دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۵/۱۴، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۷/۷)

چکیده

بسیاری از طراحان در تعیین عملکرد فضاهای شهری به ویژه خیابان، دارای رفتاری اراده‌گرایانه، شکل‌گرایانه و یا متکی بر جوانب روان‌شناختی ادراک مردم هستند. این مقاله با تمرکز بر رابطه پویش‌محتوایی شهر و جنبه عملکردی فضاهای مرکز آن، بر آن است که: اصولاً عملکرد فضاهای مرکزی شهرها به ویژه خیابان‌های مرکزی در شهرهای کوچک، بازتاب پویش شهر، نیروها و ظرفیت آن است، در ابعاد گوناگون، در فضا متشکل شده و می‌توانند به موتور تغییرات شهری بدل شوند. بنابراین هدف این مقاله، توضیح بازتاب پویش شهرنشینی و شهرگرایی و نیروهای تاریخی ظرفیت شهر در عملکرد خیابان مرکزی شهرهای کوچک و تغییر آن، توضیح ابعاد و نحوه تشکل عملکردی آن در فضا است. فرضیه این تحقیق آن است که خیابان‌های مرکزی، محل بازنمایی همان چیزی هستند که در ظرفیت شهر است. نمونه پژوهش، شهر هشتگرد و خیابان امام خمینی در آن است. روش توضیح در این تحقیق از حیث هدف، کاربردی، و از نظر کاربرد روش، بر روش‌های تحلیل تاریخی - سیستمی نوربرت الیاس در تحلیل روندها و مدنیت، روش تجربی - علی‌غیرآزمایشی نمونه شهر هشتگرد، و استفاده از تکنیک‌های آمار توصیفی و تحلیلی و سنجش توزیع جغرافیایی فعالیت‌ها که جزء خانواده ابزار آماری فضایی قرار دارد، استوار است.

واژه‌های کلیدی

پویش شهر، فضاهای عمومی، خیابان مرکز شهر، هشتگرد، حوزه‌های عملکردی.

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «مقایسه و تحلیل سازمان عملکرد فعالیت اقتصادی در خیابان اصلی شهر جدید و قدیم هشتگرد» است که در تاریخ ۱۳۹۰/۰۲/۱۱ به تصویب تحصیلات تکمیلی و پژوهشی دانشکده‌ی شهرسازی رسیده و در حال انجام است.
** تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۱۴۸۴۱، نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۱۵۰۴، E-mail: hparsi@ut.ac.ir

مقدمه

در آنها و پوییش شهرنشینی و شهرگرایی ملازم با هم است. سوال اصلی آن است که: چگونه فضاهای مرکزی شهر به ویژه خیابان‌های مرکزی، طلب فضایی نیروها و عوامل پوییش شهری را که در مسیر توسعه صنعتی است، در ابعاد عملکردی خود بازنمایی می‌کند و چگونه عناصر آن در فضا تشکل پیدا می‌کنند. گمان بر آن است که نیروی توسعه صنعتی مهم‌ترین موتور شتاب شهرنشینی و نیروهای متکثر فرهنگی، تولیدکنندگان، تکنوکرات و بوروکرات‌های طبقه متوسط هستند که در جریان پوییش‌های شهری رشد کرده، مهم‌ترین عوامل رشد ظرفیت تاریخی شهراند و طلب فضایی آنها و تحقق آن در مرکز شهر، بازتاب و تشکل آن، خیابان را جذاب و پُررونق می‌کند. بنابراین هدف این مقاله، اولاً، توضیح چگونگی پوییش شهرنشینی و شهرگرایی، ظرفیت مرحله تاریخی نیروها و عوامل شهر کوچک و سپس بازنمایی این نیروها در عملکرد خیابان مرکزی شهر در گستره تاریخی است؛ و ثانیاً، توضیح ابعاد عملکردها و نحوه تشکل آن در فضا است. روشن شدن این موضوع، توجه علمی در برنامه‌ریزی جنبه عملکردی برنامه‌ها و طراحی فضاهای شهری در مرکز شهر را مورد تاکید قرار داده و روش علمی شناخت محتوای فضای شهری و تخصیص فضا و تفکیک عملکردی آن را نشان می‌دهد.

نمونه تجربی این پژوهش شهر هشتگرد به عنوان یک شهر ارگانیک کوچک و خیابان اصلی مرکز شهر (خیابان امام خمینی) به عنوان عرصه اصلی بازنمایی این ظرفیت برای تحقیق میدانی انتخاب گردید. این شهر در جنوب بزرگراه کرج- قزوین و در حدود ۶۵ کیلومتری تهران و قزوین قرار دارند. بررسی تجربه این شهر و مرکز آن و عملکرد این مرکز در بازنمایی ظرفیت‌های توسعه، دارای ارزش نظری در مقیاس ملی است.

این تحقیق از حیث روش شناختی، نوعی تحقیق تطبیق نظری و کاربردی، شامل روش‌های تحلیل تاریخی-سیستمی روندها، روش تجربی-علمی غیرآزمایشی و روش قیاسی است که با تکنیک‌های آمار توصیفی و تحلیلی و سنجش توزیع جغرافیایی فعالیت‌ها، که جزء خانواده ابزار آماری فضایی قرار دارد، تبیین می‌شود.

بسیاری از طراحان شهری، برای ایجاد رونق و جذابیت فضا در طراحی فضاهای شهری، با پیش‌بینی دلخواهانه عملکرد آن، رفتاری اراده‌گرایانه و شکل‌گرایانه داشته و یا آن را منوط به شیوه طراحی و یا جوانب روانشناختی می‌دانند. این موضوع بارها از سوی بسیاری مانند: لوکوربوزیه، کامیلو سیتته، گوردن کالن، کوین لینچ، لوئیس مامفورد، جین جیکوبز، فرانسواز شوای، کنزو تانگه، ملوین وبر، ادموند بیکن، اموس راپاپورت، ادوارد کرویپات، کارولین فرانسواز، دیوید هربرت، یان بنتلی، یان گل، مایکل ساوت ورس و دیگران مطرح شده است. اما تجربه نشان می‌دهد که: «(۱) غلبه اصالت شکل فضای شهری در شناخت، تحلیل و طراحی آن و بی‌توجهی به ماهیت انواع شهرها به ویژه شهرهای کوچک و مضمون تاریخی آنها؛ (۲) تمرکز یکسونگرانه بر گرایش‌های روان‌شناختی شهری» (پارسی، ۱۳۸۱، ۴۵؛ ۳) کم‌توجهی به بستر اقتصادی، اجتماعی و تاریخی و تحول ظرفیت‌های درونی شهرها در رابطه با فضای عمومی و شهری؛ و (۴) عدم شناسایی دقیق عرصه‌ها و سازوکارهای بازنمایی ظرفیت‌های تاریخی جامعه در شهر و رابطه آن با نحوه پیوند فعالیت‌ها و عملکرد فضای شهری این مراکز در شهر؛ موجب نوعی سهل‌انگاری در تحلیل محتوای واقعی عملکرد فضای شهری مراکز شهرها و طراحی آن شده است. به نظر می‌رسد تشخیص موضوع چارچوب رابطه دو سویه و متقابل ظرفیت‌های توسعه شهرنشینی و شهرگرایی در شهر، به ویژه شهر کوچک با عملکرد فضاهای شهری در مراکز شهر، آن هم در شرایطی که این شهرها دستخوش تغییراند، می‌تواند پایه نظری شناخت و طراحی در این فضاها را فراهم نماید. بسیاری از شهرهای کوچک در ایران از جمله شهر هشتگرد، دارای فضاهایی با ظرفیت‌های عملکردی عظیم در خیابان‌های مرکزی شهراند. تغییر در ظرفیت این فضاها نیز موجبات رشد و جذابیت شهر را فراهم آورده و توانسته آن را به موتور تغییرات شهری بدل کند. این تغییر و جذابیت در فضا، نه به دلیل طراحی و یا برنامه‌ریزی، بلکه به دلیل امواج توسعه صنعتی (به ویژه در سال‌های اواخر دهه ۶۰ تا ۷۹) و تغییر ظرفیت‌های تولید صنعتی

۱- مبانی نظری

۱-۱- تعریف مفاهیم

۱-۱-۱- مفهوم پوییش‌ها و ظرفیت شهری

اجتماعی، دینی و گاه ایدئولوژیکی است توضیح داده می‌شود. و این مولفه‌ها شهر را به کارگاه تمدنی آزاداندیش بدل می‌کنند و آثار فردی، اجتماعی و کالبدی عظیمی دارد» (پارسی، ۱۳۹۳، ۵۲) و «با پوییش و دگرگونی، کارکردهای اجتماعی را دستخوش تغییر می‌کنند. کارکردهای جامعه جریان‌ها یا پوییش‌های پیچیده گوناگون با تغییر زمانی به وجود می‌آورند. به شبکه‌ای از پوییش‌های پیچیده اجتماعی که به هدف یا هدف‌های مهم معینی ناظر است و کل یگانه‌ای به وجود آورد، نهاد اجتماعی نام نهاده اند» (آگبرن

شهرها که تبلور شکل شهری زندگی اجتماعی‌اند، از طریق مفاهیمی مانند: شهرنشینی که فرایندی است که «با رشد جمعیت شهر و چگونگی آن در کل جمعیت کشور، شرایط محیط اقتصادی و میزان تولید ناخالص شهری و شیوه سکونت و نظام اسکان تعریف شده است» (عظیمی، ۱۳۸۱، ۲۳-۱۵)؛ و «شهرگرایی که مبین وضعیتی مفهومی، سیستمی حقوقی، سیاسی، فکری،

- مفهوم خیابان

خیابان به عنوان یک فضای شهری، در سال های بعد از دهه ۶۰ به طور جدی مورد توجه شهسازان و برنامه ریزان قرار گرفت. اما بحث درباره تعیین بُعد عملکردی خیابان، موضوعی هنوز مناقشه برانگیز است. در بُعد عملکردی فرایند طراحی شهری عمدتاً بحث درباره این است که مکان ها چگونه کار می کنند و افراد چطور محیط ها و فضاها را به کار می گیرند. بسیاری دانشمندان پایه این بُعد را بر روانشناسی استوار کرده اند. در این میان بارلاس (Barlas, 1994) می گوید پنج ویژگی جهانی و ثابت هست که می توان به خیابان نسبت داد: آغاز مشخص، پایان مشخص، خطی بودن رابطه، مرکزیت، میانجی بودن بین فضای عمومی و خصوصی، که ارتباط انسان با خیابان را برقرار می کند. این رابطه روانشناختی مبنا برای همه مردم جهان یکسان است. موضوع خیابان در اندیشه های بسیاری طراحان امری ثابت، بی زمان و کلیشه است و حداکثر بر روانشناختی تکیه می شود. اما در مقابل آنها، اندیشه گوتمن شاخص است. رابرت گوتمن در کار ارزشمند خود می نویسد: «بررسی موضوع خیابان، به سایر رشته ها غیر از معماری نیز تعلق دارد و اولین عنصر مشترک میان دانشمندان آن است که خیابان یک حقیقت اجتماعی است. دومین عنصر آن است که خیابان سه بعدی است. سوم، این که یک خیابان دو کارکرد اجتماعی دارد. یکی آن که خیابان تامین کننده ارتباط میان ساختمان ها است، و از طریق کالاها و مردم الزاماً فعالیت های کشاورزی، بازاریابی، تولید کارخانه ای، اداری و نظامی سکونتگاه می تواند جریان یابند. کارکرد دیگر خیابان، انتقال اندیشه و احساس است؛ خیابان رابط میان مردم، تسهیل کننده ارتباط و کنش متقابل، و در نتیجه، نگه دارنده اتصال نظم اجتماع شهری - محلی است. کارکرد بیانی همچنین در بردارنده کاربری آن به عنوان سایتی برای کنش متقابل اجتماعی دوسویه، شامل فراغت، گفتگو و تفریحات، به علاوه کاربری آن به عنوان سایتی برای اجرای مراسم تشریفاتی مانند، حرکت دسته جمعی مردم است. چهارمین عنصر مشترک خیابان، که بطور تنگاتنگ به سومی مرتبط است، آن است که خیابان فضایی است که باید قابلیت دسترسی به آن فراهم باشد و مالکیت آن عمومی و برای استفاده همه جمعیت ساکن باز است. پنجمین عنصر خیابان آن است که دو بخش دارد، بخش اول توسط مردم و دیگری برای عبور حیوانات و سواره ها استفاده می شود. ششمین عنصر این است که خیابان یک سیستم بسته است و برای مقاصد طراحی، باید مستقل از باقی سیستم های ارتباط شهری در نظر گرفت. هفتمین عنصر مشترک، مفهوم خیابان به عنوان یک فضای شهری است» (Gutman, 1986, 250-251). برجستگی کار گوتمن آن است که وی موضوع خیابان را با اقشار و طبقات اجتماعی و حساسیت آنها گره می زند. او ادامه می دهد که «اگرچه تقریباً هر ساکنی، صرف نظر از طبقه اجتماعی، برای استراحت، خوردن، عشق ورزیدن، شگفت زده کردن کودکان، رشد کردن و آموزش دیدن به محل اقامت و خیابان باز گردد، اما امروزه موضوع

و نیمکف، ۱۳۵۲، ۲۶۹). نهاد، مهم ترین موسسات اجتماعی جامعه است که برای بقای جامعه الزامی است. موجودات انسانی برای بقا خود به آن نیاز دارند. نظام نهادها در جریان پویای شهر و شهرگرایی پیچیده تر می شوند. «نظام فعالیت ها از سوی نهادها تعیین و هدایت می شوند و تغییر و توسعه نظام نهادها به تغییر الگوی فعالیت و به دنبال آن به تجدید ساخت شهر می انجامد» (پارسی، ۱۳۸۱، ۴۵). گاه در اثر برخی پویای های اقتصادی و اجتماعی در شهرها، هم سویی نهادها مخدوش می شود و یکی برد دیگری پیشی می گیرد. شوای نشان داد که «با غلبه نهاد های اقتصادی در سال های پس از قرن ۱۸ و پیش افتادگی نهاد های اقتصادی و بانکداری بر سایر نهادها، چگونه نیروی قوی این دوره را شرکت ها، صاحبان صنایع، بورس بازان و منطق سود تشکیل داده و فضا های شهری را تسخیر می کند» (Choay, 1969, 27-36). نهاد های اجتماعی در مراکز اصلی فعالیت متبلور می شود و از آنجا که هر یک از آنان قلمرویی فضایی در شهر را به خود اختصاص می دهند، بنیان های شهر را پدید می آورند. موافق با احمد اشرف «بنیان های شهر دوره اسلامی عبارتند از: محلات، بازار (اصناف)، مسجد جامع و دارالحکومه» (اشرف، ۱۳۵۳، ۲۴-۴۱) محلات تبلور نهاد های خانواده، بازار تبلور نهاد اقتصادی، مسجد جامع و مدارس مرتبط به عنوان مهم ترین مرکز نهاد مذهبی و نهاد آموزشی و تربیتی و دارالحکومه به عنوان عرصه تبلور نهاد سیاسی، هستند. جامعه ای که در مرحله گذار از مناسبات زمین داری به شرایط جامعه صنعت مبنا است و ثروت و سرمایه جامعه دیگر نه از زمین، بلکه از کارگاه های صنعتی است، از حیث چگونه بودن و چگونه زندگی کردن هم دچار تغییر است و این تغییری فرهنگی به شمار می آید. اگر «نهادها فعالیت ها را تعیین می کنند، این فرهنگ است که چگونگی انجام فعالیت را معین می سازد. از آنجا که هر فعالیتی که توسط انسان صورت می گیرد، اساساً متکی به فرهنگ است و تابع الگوهای فرهنگی جامعه می باشند» (بحرینی، ۱۳۷۵، ۱)، «فرهنگ مستقیماً از طریق نظام فعالیت ها، هدایت هنجاری و ارزشی آن، با ارائه دستورالعمل های معین ناظر بر انجام فعالیت، مستقیماً بر فضا و محیط شهری تاثیر می کند و فضای شهری را نیز محصولی فرهنگی می نمایند» (پارسی، ۱۳۸۱، ۴۵). این کارکردها سه نقش دارد: (۱) به عنوان مضمون دوران حیات اجتماعی؛ (۲) به عنوان عامل الگوی نظام فعالیت ها؛ و (۳) به عنوان عامل تثبیت پایداری فضا از طریق فضایی و کالبدی کردن الگوی فعالیت ها و مکان سازی. دیوید کانتر (Canter, 1988) نیز بر این مضمون تاریخی اعتقاد دارد که این کارکردها و الگوهای فرهنگی، ظرفیت ها و نیروها و گروه هایی را شکل می دهد که عمل آنها، مضمون اصلی فضای اطراف ما را شکل می دهد. فضای اطراف ما از جمله فضای شهری که هم ارائه کننده خدمات و فعالیت است هم وسیله بازنمایی این ظرفیت تاریخی است که از طریق گروه ها تبلور می یابند، به مجموعه فعالیت ها معنا داده و به واسطه تاریخ میراث غنی فرهنگی و ارزش های جمعی و مشترک مردم جامعه پایدار شده، در نمادهای فیزیکی - فضایی عمومی و شهری متبلور و به نسل بعد انتقال می دهد.

خواهد شد؛ مجموعه ساختمان‌های بزرگ به سرعت متروک نخواهد شد، حتی اگر همه خدمات حذف شود. در عوض رشد بیگانگی ساکنان شهر از محیط فیزیکی شان، پیامد همه مسائل اجتماعی شناخته شده، ممکن است موجب رکود خدمات و صدمات جدی غیرقابل اندازه‌گیری شود. فعالیت‌ها را براساس نوع و سطح تخصصی شدن جامعه از پنج جهت: (۱) نوع فعالیت؛ (۲) تراکم فعالیت؛ (۳) تمرکز فعالیت؛ (۴) مقیاس فعالیت؛ و (۵) زمان فعالیت، قابل بررسی و طبقه‌بندی می‌دانیم. از سوی دیگر، به دلیل پیوند اساسی و مهمی که فعالیت‌ها با یکدیگر دارند و بین آنها از حیث تولید، توزیع، چرخه‌های فعالیت، رابطه هم سطح، همزمان، ناهمزمان، افقی، عمودی، پیشین و پسین برقرار است، لذا فعالیت‌ها دارای الگو می‌باشند. این الگو بیان‌کننده انتظام فعالیت‌ها و مهم‌ترین وجه شخصیت و محتوای فضای شهری است. از این منظر، ساخت مراکز تجاری درون یک شهر را می‌توان برحسب بسط مفهوم‌های تئوری مکان مرکزی تصور کرد - یک سلسله مراتبی از مراکز تجاری در کارکردهای شهری برای جمعیت شهر. فعالیت‌های انسانی در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و مانند آن معطوف به هدفی معین است و بسیاری از فعالیت‌های انسانی دارای خصلت تبعیضی‌اند و ضرورتاً در فضا تجلی می‌یابند. «فعالیت، وجه و عنصر اساسی هر مکانی است. هر مکان طبیعی یا انسان‌ساخت، بافته‌ایست از اشیاء و فعالیت‌ها» (Bacon, 1973, 23). «ما اساساً مکان‌ها را برای تسهیل فعالیت‌ها می‌سازیم و اگر فرمی نمی‌ساختیم، زندگی در فضایی وحشی ممکن نبود» (حمیدی و دیگران، ۱۳۶۸، ۳۵). از سوی دیگر «اجزاء و عناصر مشخص و فعالیت‌های انسانی است که می‌تواند به یک فضا شخصیت و روح دهد» (Spreiregen, 1965, 119-120). بنابراین، انتظام فعالیت‌ها، مهم‌ترین وجه شخصیت فضای شهری است.

۱-۲- مدل تحلیل

برپایه مفاهیم فوق و انطباق آن با شرایط خیابان مورد تحقیق، مدل مفهومی تحقیق به صورت جدول ۱ ارائه می‌گردد.

خیابان در طبقات متفاوت است: رابطه طبقه کارگر و خیابان، به توسعه فعالیت‌های سیاسی طبقه کارگر و به دموکراسی مردمی نسبت داده می‌شود. اما علاقه به خیابان برای بخش‌هایی از طبقه متوسط، حکم بقاء و حفظ خود شهر را دارد. آنها سبکی از زندگی را می‌خواهند که به آنها اجازه دهد فرصت‌های فرهنگی و اقتصادی شهر را با محیط امن، لذت بخش، و آسان که فرزندانشان در آن رشد کنند، تلفیق کنند. برای طبقات اجتماعی بالاتر، هرگز یک اجتماع خیابانی وجود نداشته است. ساکنان یک محله بالای شهر روی یک کرجی قدیمی نمی‌نشینند تا با همسایه گپ بزنند، مهمانی‌هایشان را در پیاده‌رو برگزار کنند، یا در جاده کاسه بازی و کریکت بازی کنند. بسیاری که کم‌تر مرفه‌اند یک زندگی خیابانی دارند. اما این نتیجه اجبار بوده تا انتخاب. طبقات فقیر با خیابان رابطه نزدیکی دارند. مردم فقیر، بخش بزرگی از زمان خود را در خیابان متصل به محل سکونت خود می‌گذرانند، زیرا در خانه خود فضای بسیار کمی بوده یا اتاق‌ها مرطوب و بدبو است. آنها نیز زمان زیادی را در خیابان‌های بزرگ شهرها می‌گذرانند» (Gutman, 1986, 254). به این ترتیب، در حوزه کارکرد اجتماعی، خیابان‌های شهری حامل زندگی و فرهنگ شهری‌اند. تصور از خیابان‌های شهری، همواره بیان‌کننده تصور از شهر است و به همین منوال تصور از شهر می‌تواند مبین سیاست‌ها، اقتصاد، فرهنگ و تکنولوژی شهر باشد. حوزه ریکورت از زاویه دیگری ولی مرتبط به موضوع پرداخته، می‌نویسد: «بیگانگی از شهر به سادگی به افزایش استرس اجتماعی کمک می‌کند. یکی از تبعاتش رشد نرخ جرم است. اجتماع این را با تهی شدن زندگی، با نابودی دارایی عمومی و خصوصی و با افزایش هزینه کنترل پلیسی» (Rykwert, 1986, 15). مواجه می‌سازد. پس خیابان در ربط به طبقات و تاکید بر جنبه فرهنگی، مضمون و ظرفیت شهر را در عمل و فعالیت هر روزه بروز می‌دهد. زیرا خیابان با دربرداشتن آنهاست که محل بروز ظرفیت می‌شود. چنانکه هیلیر (Hillier et al, 1984) نیز می‌نویسد که آشکارترین کارکرد شهر، انجام آمدو شد و مبادله کالاهاست که باید در هر سطح مفهومی توجه شود. قصور در انجام این کار باعث مرگ یک شهر

جدول ۱- جدول مدل مفهومی تحلیل.

شکل شهری زندگی اجتماعی به وساطت روندها و ظرفیت‌های محیطی مضمون دوره و عملکردها را تعیین می‌کند						
تشخیص خصلت فضایی عملکردها در خیابان و برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای عمومی و شهری به ویژه خیابان	الگوی فعالیت و عملکردها	مضمون دوره تاریخی و شرایط گذار مدنی و بازتاب آنها در خیابان‌های مرکزی شهر	روندهای جمعیتی		رشد شهرنشینی	
			اقتصادی	ظرفیت‌های نهادی		
			اداری و سیاسی	ظرفیت محیط طبیعی		
				ظرفیت محیط کالبدی		
				مناسبات اجتماعی شهری		
	الگوی فرهنگی عملکردها			نقش اجتماعی	خاستگاه اجتماعی	رشد شهرگرایی
					پایگاه اجتماعی	
					ظرفیت توسعه فرهنگی	
					حیات فردی و اجتماعی	

کیلومتری از تهران است که راه آهن تهران - تبریز از جنوب شهر گذشته و ایستگاه هشتگرد در انتهای جنوبی شهر قرار دارد. شهر به طور نواری در امتداد اتوبان فوق و در اطراف جاده قدیم تهران - قزوین توسعه یافته و اطراف شهر را باغات و زمین های کشاورزی و شمال آن را شهرک صنعتی احاطه کرده است.

۳-۱-۲- پویای شهرنشینی

- شناخت ظرفیت های رشد و تغییرات جمعیتی شهر هشتگرد
- بر اساس آمار نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، شهر هشتگرد در سال ۱۳۸۵ دارای ۴۵۵۲۹ نفر جمعیت بوده است. جمعیت این شهر با ۲۲۰ خانوار و ۱۰۷۸ نفر در سال ۱۳۳۵، طی مدت ۵۰ سال بالغ بر ۴۵ برابر شده است. بررسی میزان نرخ رشد دهه های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵، به ترتیب برابر ۵/۴۲ درصد، ۱۲ درصد، ۱۱/۴۲ درصد و ۷/۱۹ درصد و برای دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، برابر ۳/۰۹ درصد است. جمعیت شهر سیری شتابان و فزاینده داشته است. شهر هشتگرد همواره شاهد امواج ورود مهاجران مختلف به شهر است که در پی کار و سکونت به آن می آیند. مهاجرت به دلیل اشتغال پایدار در صنایع خانوادگی است. شاخص نسبت جنسی و سنی (در دوره های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۸۵) به ترتیب برابر ۱۰۵/۴ درصد، ۱۰۳/۴ درصد و ۱۰۴/۲ درصد است) و شاخص ساختار سنی جمعیت که نسبت های گروه های سنی در بین زنان و مردان تفاوت چندانی ندارد، به ترتیب در بین مردان برابر ۲۴/۱، ۷۲، ۳/۹ و در بین زنان به ترتیب برابر ۲۳، ۷۳/۵ و ۳/۵ درصد در گروه های سنی زیر ۱۵ سال، ۱۵ تا ۶۴ سال و بیشتر است گویای آن است.

- در دوره سال ۸۵ و ۶۵، وضعیت سنین تا ۱۵ سال تغییرات جدی کرده و مولید کاهش یافته است. بُعد متوسط برابر ۳/۷۵ نفر در خانوار است. میزان های لازم برای نرخ طبیعی رشد ظرف ده سال اخیر، از ۳ درصد به ۱/۸ درصد رسیده است. نرخ مهاجرت از سال ۴۵ تا ۸۵ برابر ۷ درصد، ۷/۸ درصد، ۵ درصد و ۱/۲ است که در سال ۱۳۸۵، خالص مهاجرت کمتر بوده و امروزه جامعه به تدریج به ثبات نزدیک می شود. این ثبات لازمه تحول کیفی شهر است. با توجه به برآوردها به نظر می رسد جمعیت شهر هشتگرد تا سال ۱۳۹۵ با نرخ حداکثر ۳ درصد برابر حدود ۶۰ تا ۶۷ هزار نفر و تا سال ۱۴۰۵ با نرخ ۲ درصد برابر به حدود ۷۵ تا ۸۲ هزار نفر رسیده و جامعه از ثبات جمعیتی بیشتری برخوردار شود (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۱، ۵۶).

- بررسی روند توسعه اقتصاد شهر به مثابه مهم ترین پویای شهرنشینی

- شهر هشتگرد «با حدود ۳۳/۲ درصد از کارگاه های اقتصادی شهرستان و ۳۴/۸ درصد تعداد شاغلان نقش مهمی در نظام اقتصادی شهرستان دارد. بررسی نوع فعالیت اقتصادی حاکی از رابطه مهم صنعت و خدمات است. اما بررسی مقیاس و اندازه کارگاه ها که از شاخص های مهم فعالیت اقتصادی است حاکی از ضعف بخش خصوصی شهر و غلبه بنگاه های کوچک مقیاس در شهر است» (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۱، ۶۰-۶۳). به گزارش

۲- روش تحقیق

در این تحقیق، ابتدا برای توصیف ظرفیت های توسعه در شهر هشتگرد قدیم و جدید و شرایط تاریخی، اجتماعی، اقتصادی آن، از روش های آمار توصیفی و تحلیلی داده های تحقیق میدانی استفاده می شود و سپس برای اثبات فرضیه در خصوص عملکرد خیابان امام خمینی در توانایی بازنمایی شهر، ابتدا با روش تاریخی، ظرفیت های تاریخی، کالبدی، جغرافیایی، روند شهرنشینی و روند شهرگرایی مورد مطالعه قرار گرفته و سپس با در نظر گرفتن تغییرات فعالیت های ثبت شده و عملکرد های خیابان در زمینه فعالیت ها، نسبت سهم فعالیت خیابان در شهر معین و بازنمایی و نقش آن در خیابان معین می شود. در اینجا، هرچه سهم خیابان از عملکرد های خیابان بیشتر، و بنابراین عملکرد آن قوی تر خواهد بود. سپس، برای تعیین نحوه عملکرد خیابان از طریق تخصیص فضا به عملکردها می توان به این موضوع پی برد که خیابان تا چه حد دارای تنوع در تمرکز عملکرد دارد. زیرا هرچه تعدد مراکز زیادتر باشد و تراکم بیشتری داشته باشد، خیابان فعال تر و جذاب تر خواهد بود. پس به این منظور باید با روش تحلیل الگوی همبستگی میان فعالیت ها در خیابان، درجه تجانس درونی، میزان تمرکز و تراکم فعالیت در هر قلمرو سنجیده و پهنه بندی عملکردی صورت می گیرد. در هر پهنه، حوزه های استراتژیک، مراکز عملکردی تعریف می شود. به این ترتیب موضوع تخصیص فضا و ارگان های عملکردی، با خصایصی که دارند معین می شود. در انجام این کار لازم است از روش و تکنیک توزیع جغرافیایی، که یکی از تکنیک های زیر بخش ابزار آماری فضایی است، استفاده شود. بنابراین، اساس تحلیل ها بر پایه تحلیل تاریخی، سیستمی روند تغییرات نظام فعالیت استوار است. برای پهنه بندی، از روش های آماری، همبستگی و سایر ابزار تحلیل جغرافیایی استفاده شده است.

۳- یافته های تجربی تحقیق

۳-۱- شناخت پویای ها و ظرفیت های رشد و توسعه شهر هشتگرد

۳-۱-۱- شناخت ظرفیت های فضای جغرافیایی منطقه هشتگرد
استقرار شهر هشتگرد «در دشت وسیع و حاصلخیز هشتگرد- نظرآباد و کنار کوهپایه های البرز، با آب های زیرزمینی غنی و مناسب، دارای زمستان هایی با بارش های نسبتاً خوب است، که هوای نسبتاً خوبی برای شهر به ارمغان آورده است. شهر هشتگرد، به طور کلی مسطح و دارای شیب نسبتاً ملایمی از شمال به جنوب است. تنها در قسمت جنوب غربی آن یک تپه وجود دارد. همچنین شیب زمین در قسمت شمالی بیش از جنوب شهر است. دو مسیل به صورت دو نهر نسبتاً پرآب از شرق به طرف غرب و تقریباً به موازات یکدیگر در جریان است که مسیل جنوبی در قسمت جنوب غرب شهر به دو شعبه تقسیم می گردد» (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۱، ۳۶-۳۷).

شهر هشتگرد در جنوب اتوبان تهران - قزوین با فاصله ۶۵

(همان، ۱۳۹۱، ۹۷). اندام‌های طبیعی شهر «شامل فضاهای سبز (پارک‌های تجهیز شده) به وسعت ۱۳۲/۴ هکتار در شهر و زمین‌های کشاورزی» (همان، ۱۳۹۱، ۸۰) است.

۳-۲- روندهای شهرگرایی و توسعه فرهنگی

شهر هشتگرد با پدیده بیش‌شهرنشینی شتابان روبه‌رو بوده است. اما این که تا چه حد همگام با تغییرات جمعیتی، اقتصادی، کالبدی و دگرگونی نظام اسکان و رشد گرایش مردم به استفاده از پیشرفت‌های فنی و مادی، جوانب کیفی مناسبات شهری و شهرگرایی رشد کرده و جامعه شهری روند گذار از جدایی و واگرایی اجتماعی را به سوی همگرایی اجتماعی-فرهنگی و تجانس و همکاری بیشتر گروه‌های قومی و مذهبی و اقشار مختلف در شهر راطی کرده، موضوع قابل بحثی است. قطعاً نمی‌توان گفت که این روند به کمال رخ داده، اما نشانه‌ای از آن را می‌توان یافت. برخی آثار آن در عرصه‌های خانواده، قومیت، طبقات، مذهب، دانش، مدیریت، حس تعلق و مشارکت اقتصادی، فراغت در زیر معرفی می‌شود:

بنابر آمار نفوس و مسکن شهر هشتگرد در سال ۱۳۸۵، ۹۹/۴ درصد خانوارها هسته‌ای و ثبات ساختاری در خانوارهای شهر حاکم است. خانوارها کوچک‌اند و سهم خانوارهای ۳ نفری معادل ۲۷/۷ درصد بیش از همه است. بعد از آن خانوارهای ۴ نفری و ۲ نفری با ۲۶/۲ درصد و ۱۶/۷ درصد قرار می‌گیرند. فراوانی افراد ازدواج نکرده، جدی است، زمینه فرهنگ روستایی و قومی غلبه دارد و نقش زیادی در استقرار افراد یک قوم یا چند قوم نزدیک به هم داشته که در ابتدا زمینه جدایی فضایی را فراهم کرده است. اما در سال‌های گذشته در جریان زاغه‌زدایی از محلات ترک‌آباد و کردآباد، آمیختگی و هم‌سویی قومی و کالبدی بیشتری احساس می‌شود و نسبت به گذشته متعادل‌تر و همگرایی بیشتر شده است. هشتگرد یکی از شهرهای کارگری این منطقه است. اقشار طبقه متوسط نیز در بخش عمومی و به‌واسطه تعیین شهر هشتگرد به‌عنوان مرکز اداری و خدماتی و سیاسی شهرستان، مراکز نظامی و انتظامی و در بخش خصوصی در لایه‌های کسبه، افزارمندان، رانندگان، کارکنان بانک‌ها، آموزش غیررسمی، بهداشت و درمان، مراکز اداری و شرکت‌ها و دستفروشان و مانند آن توزیع شده است. روستاییان منشا خرده‌مالکی دارند. لایه‌های بالای جامعه شامل کارمندان عالی‌رتبه، قضات، مهندسان و صاحبان مرفه چندان از تعداد زیادی برخوردار نیستند و بیشتر در حوزه اداری دولتی قرار دارند. مذهب مردم اسلام است و عده‌ای از طرفداران اهل حق نیز در این شهر زندگی می‌کنند. مرکز زیارتی اهل حق با فاصله‌ای کوتاه از محور خیابان امام خمینی زیارت‌کنندگان روزانه و هفتگی خود را دارا است. براساس آمار ۱۳۸۵، اگرچه سهم جمعیت بی‌سواد یا کم‌سواد نسبت به سایر نقاط کشور زیاد است، اما حضور دانشگاه‌ها در سطح شهر و نیز وجود قشر باسواد و تحصیل کرده در شهر سبب تغییر تمایل فرهنگی به علم و دانش افزوده گردیده است. امروزه کودکان و جوانان علاقه زیادی به کتاب خوانی و رشد علم و دانش

آمار نفوس و مسکن شهر هشتگرد، میزان فعالیت عمومی در هشتگرد در سال ۱۳۸۵ برابر ۳۹/۵ درصد است. این شاخص در زنان شهر (۱۲/۵ درصد) و برای مردان شهر (۶۵/۵ درصد) است. یعنی پایین بودن میزان فعالیت عمومی جمعیت که به علت پایین بودن میزان مشارکت زنان در بازار کار در حوزه عمومی و سهم نسبی جمعیت در سنین ۱۰ تا ۲۰ سالگی در کل جمعیت و اشتغال به تحصیل این افراد و ماندگاری آنان در نظام آموزشی تا سنین بالاتر علت دیگر عدم ورود آنان به بازار کار می‌باشد.

- نتایج همین سرشماری نشان می‌دهد میزان اشتغال شهر ۸۵/۵ درصد کل فعالان اقتصادی، و میزان بیکاری حدود ۱۴/۵ درصد است. بررسی سنوات قبل نشان می‌دهد درصد اشتغال در سال ۱۳۵۵ برابر ۹۵/۶۷ درصد و در سال ۱۳۶۵ به ۸۴/۱ درصد بوده است. در ضمن از کل شاغلان ساکن شهر تعداد ۵۸۳ نفر (۴/۳ درصد) در فعالیت‌های بخش کشاورزی، تعداد ۵۶۸۸ نفر (۴۱/۷ درصد) در فعالیت‌های بخش صنایع و معادن و تعداد ۶۷۷۶ نفر (۴۹/۷ درصد) در فعالیت‌های بخش خدمات به کار اشتغال دارند، ضمن آنکه نوع فعالیت ۵۸۹ نفر (۴/۳ درصد) نیز فعالیت‌های نامشخص بوده است. این نسبت‌ها نشان‌دهنده روند نزولی شاغلان بخش کشاورزی، اما روند رو به افزایش شاغلان بخش صنعت است. از حیث عملکردهای شهری می‌توان بر حسب حدود ۴۲ درصد شاغلان بخش صنعت، این شهر را شهری متکی بر صنعت در حد متوسط نامید. در پاسخ به این روند خدمات رشد کرده و پاسخگوی یک توسعه اقتصادی درون‌زا باشد. بخش خدمات در ساختار بخشی دارای نقش غالب و مسلط است. اما فعالیت‌های خدماتی برای پاسخگویی به نیازهای خانوارهای وابسته به شاغلان صنعتی ساکن آنها به‌صورت تبعی ایجاد شده است.

- شناخت ظرفیت‌های محیط کالبدی و نظام اسکان شهر هشتگرد

- شهر هشتگرد با «وسعتی برابر ۱۰۸۴/۴ هکتار و ساختار کالبدی خطی» (همان، ۱۳۹۱، ۷۹) از ۴ طرف: از شمال به اتوبان تهران - قزوین، از جنوب به ریل راه‌آهن، از شرق و غرب به زمین‌های باغی و کشاورزی محدود است. مهم‌ترین محور شرقی- غربی تقسیم‌کننده شهر بلوار امام خمینی (ادامه جاده مخصوص کرج - قزوین) است که شهر را به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم و مکان محلات را شکل می‌دهد. این عنصر، موثرترین عامل تشکیل ساختار شهر است. در قسمت جنوبی خیابان اصلی شهر، بافت مسکونی قدیم شهر تا مجاورت زمین‌های کشاورزی و در شمال بلوار امام خمینی بافت آماده‌سازی شده و منظم مسکونی شهر تا محدوده سایت صنعتی استقرار دارد. این بافت محدوده‌ای است که ادارات نیز در آن واقع است. شبکه راه‌های اصلی شهر تا حدی شطرنجی و به دلیل خطی بودن شهر، هم‌پای روند تاریخی رشد جمعیت شهر نقش زیادی در توسعه بافت‌ها دارد. «عناصر بزرگ مقیاس مانند: شهر بازی، شهرداری، مصلی، ورزشگاه و... است که در ساختار کالبدی شهر نقش مهمی را ایفا می‌کنند، در بخش شرقی شهر قرار دارند»

۲) اضافه کردن روستای ینگه امام؛ ۳) تهیه طرح هادی شهر؛ ۴) طرح جامع شهر هشتگرد و ۵) طرح تفصیلی شهر هشتگرد است. طرح‌ها عمدتاً کالبدی هستند. در رابطه با رشد ملازم شهرگرایی با شهرنشینی تفاوت اساسی وجود دارد. این تفاوت در اهمیت تکرر فرهنگی و مشارکت عمومی اقشار و طبقات گوناگون در امور شهر و حضور ساکنان شهر جدید در شهر قدیم به همراه سایر مردم و در تعادل و تسامح اجتماعی در شهر و شکل‌گیری فضاهای شهری، قلمروهای عمومی و ایجاد سرزندگی در شهر است. در حالی که شهر جدید هشتگرد فاقد هرگونه فضای شهری و مشارکت عمومی در آن است. لذا در جمع‌بندی مقایسه و تحلیل ظرفیت اثرگذاری شهر جدید هشتگرد باید گفت که اگرچه دو شهر عمدتاً از حیث جغرافیایی و زمین‌ساختی و خطر زلزله سرنوشت یکسانی دارند، اما شهر قدیم هشتگرد به‌عنوان مرکز خدمات اداری، سیاسی، خدماتی به آن چنان رشدی خودانگیخته و درون‌زا رسیده است که همواره جمعیت شهر جدید را به خود جلب کرده است و در این رابطه چنان عمل می‌شود که انگار هویت آتی هشتگرد جدید منوط به پیوند آن با شهر قدیم است.

۳-۴- شناخت عملکرد خیابان امام خمینی شهر هشتگرد در بازنمایی ظرفیت تاریخی شهر

در بررسی شناخت عملکرد خیابان به‌عنوان یک حقیقت اجتماعی، سه بعدی، دسترس، سیستم کامل و کارکردهای اقتصادی و اجتماعی باید به جنبه رابطه آن با اقشار نیز توجه شود.

۳-۴-۱- عملکرد جریان ارتباط کالاها و مردم در فضا به‌عنوان شاخص ظرفیت اقتصادی شهر

الف. تحلیل تغییرات کمی نظام فعالیت‌ها: شناخت نظام فعالیت‌های موجود در خیابان مرکزی شهر به‌عنوان قلب تپنده شهر یکی از شاخص‌های شناخت ظرفیت تاریخی اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی هر شهر است. این موضوع به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط بارزتر است. شناخت عملکرد خیابان برحسب نوع فعالیت‌های خیابان، کدهای طبقه‌بندی استاندارد تطبیق و ساده شد و دوره زمانی مطالعه از ۱۳۷۳ تا ۱۳۹۰ است و هدف از آن تعیین تغییر گرایشات خیابان است.

بنابر مطالعات میدانی در سال ۱۳۹۰ در خیابان امام خمینی، تعداد مراکز کسب و کار برابر ۹۴۷ واحد است که در مقایسه با سال ۱۳۷۳ مراکز خدماتی با نرخ رشد سالانه برابر ۴/۳۳ درصد در سال بالغ بر چهار برابر شده است. در این میان نرخ رشد سالانه بخش تولیدات ۹/۳۵ درصد، عمده‌فروشی ۹/۴۸ درصد، خرده‌فروشی ۱۰/۰۶ درصد، پذیرایی ۶/۳۱ درصد تعمیرات فنی ۲/۹۶ درصد خدمات ۸/۹۵ و امور بانکی و واسطه‌گری ۵/۴۵ درصد رشد داشته‌اند. به عبارت دیگر، خرده‌فروشی، عمده‌فروشی، تولیدات مواد غذایی خدمات از نرخ ۸ تا ۱۰ درصد در سال برخوردارند و بدیهی است این روند روزبه‌روز تشدید می‌شود و در ۵ سال آتی اگر به همین روند ادامه دهد میزان و تعداد مراکز برابر حداقل ۱۴۸۱ واحد برآورد می‌شود. بدیهی است این رشد در راستای

نشان می‌دهند و این نشانه رشد گرایشات مدرن در بین جوانان ساکن است. مهم‌ترین مراکز قدرت شهر، مراکز نهادهای سیاسی دولتی، مراکز نهادهای نظامی و انتظامی دولتی و نهادهای اقتصادی اصناف در شهراند، این نهادها نقش زیادی در مدیریت نهادهای اجتماعی دارند. مهم‌ترین ارگان قدرت عمومی شورای شهر و محلات آن است، اما به‌عنوان مهم‌ترین عرصه فعالیت غیردولتی و عرصه حضور همه اقشار و گروه‌های قومی، مذهبی و طبقاتی اگرچه هنوز کاملاً مستقل نیستند، اما در شکل دادن به افزایش حس تعلق و مشارکت اقتصادی نقش داشته است. سرمایه‌گذاری‌های مردمی در شهر قدیم، مبین وجود اشکالی از هویت و حس تعلق به شهر است. میل مردم به تغییر شیوه زندگی در حال افزایش آن است و موضوع فراغت و استفاده مردم از فضاهای عمومی و شهری و سایر نهادهای فراغتی و فرهنگی بسیار جدی است. بنابر مطالعه میدانی، مردم مکان‌های فراغتی را به خوبی می‌شناسند و مرکز شهر، مراکز خرید و پارک‌های شهر را به‌عنوان محل تفریح و فراغت نام می‌برند. از نظر آنان مجموعه تجاری فرهنگی شامل سینما، پاساژ، کتابخانه، و رستوران نقش جهان (پسر خاله) نماد مدرن شدن است. آنان محور مجهز شهری هشتگرد در امتداد جاده قدیم- قزوین در محدوده شهر را که نقش تجاری، ارتباطی، اجتماعی اقتصادی و فرهنگی زیادی دارد، مکان تلاقی‌ها، ملاقات‌ها و تفریحات می‌دانند.

۳-۳- رابطه و تاثیر متقابل شهر جدید هشتگرد و شهر قدیم

در بررسی ارتباط این دو شهر، از نظر شرایط جغرافیای طبیعی هر دو در غرب شهرهای تهران و کرج و شرق شهر قزوین شرایط تقریباً یکسانی دارند. وضع زمین‌ساختی منطقه تا حدی یکسان بوده و به گزارش علیمردان (علیمردان و دیگران، ۱۳۹۱) از حیث زلزله‌خیزی، این منطقه دارای پهنه‌های گسلی جنباً با روند شمال باختر- جنوب خاور و دارای جنبش‌های کج‌لغزی هستند که در راستای تنش شمال- شمال خاور است. لذا شرایط خطر زلزله تا حدی برای هر دو شهر یکسان است. اما در رابطه با موقعیت در تقسیمات کشوری، شهر هشتگرد در سال ۱۳۶۸ با تصویب هیئت وزیران مرکز شهرستان شد و شهر جدید هشتگرد از توابع بخش مرکزی شهرستان ساوجبلاغ به مرکزیت شهر هشتگرد است. این دو شهر از نظر تغییرات جمعیتی تفاوت بارز دارند. شهر قدیم هشتگرد از ظرفیت جمعیتی بیشتری برخوردار است. پویای اقتصاد صنعتی، موجب رشد خدمات، جمعیت عظیم کارگران و اقشار متوسط و ایجاد تسهیلات اقتصادی برای اشتغال اهالی هر دو شهر قدیم و شهر جدید هشتگرد است. اما مطالعه مکان سکونت کارگران عمدتاً در شهر قدیم هشتگرد و تعداد کارگران شاغل ساکن در شهر جدید بسیار ناچیز است. این دو شهر برحسب اهمیت در نظام برنامه‌ریزی شهری متفاوت‌اند؛ شهر هشتگرد جدید در نظام برنامه‌ریزی کشور اهمیت زیادی داشته و میلیاردها ریال صرف آن شده است. در حالی که توجه مسئولان به شهر هشتگرد قدیم به دنبال تغییرات توسعه درون‌زا و شامل (۱) تغییر محدوده حریم شهر؛

دوم، تغییر خصلت خیابان به جهت رواج مدرنیزاسیون زندگی مردم: گرایش غالب فعالیت اقتصادی در زمینه رشد مراکز خدمات شخصی با نرخ رشد سالانه ۷ درصد، بهداشت و درمان با رشد سالیانه ۵ درصد، خدمات آرایشی و بهداشتی با رشد ۱۵ درصد در سال، خدمات مشاوره و خدمات آموزشی غیررسمی با نرخ ۱۴ درصد در سال، خدمات اداری با نرخ رشد ۸ درصد در سال، خرده‌فروشی لوازم برقی با نرخ رشد ۲۴ درصد در سال، خرده‌فروشی لوازم خانگی (صوتی و موبایل) با نرخ رشد ۲۶ درصد در سال، فروش لوازم و کالاهای فرهنگی با نرخ ۱۴ درصد در سال، لوازم ورزشی و بازی، کادو و گل و کیف و کفش با نرخ ۱۰ درصد در سال، پوشاک با نرخ رشد ۱۸ درصد در سال، و مراکز فروش لباس با نرخ ۱۶ درصد در سال، حکایت از تغییر خصلت اقتصادی و اجتماعی عملکردهای خیابان به جهت کاراکتر مدرن آن دارد. به عبارت دیگر اگر این خیابان در سال ۱۳۷۳

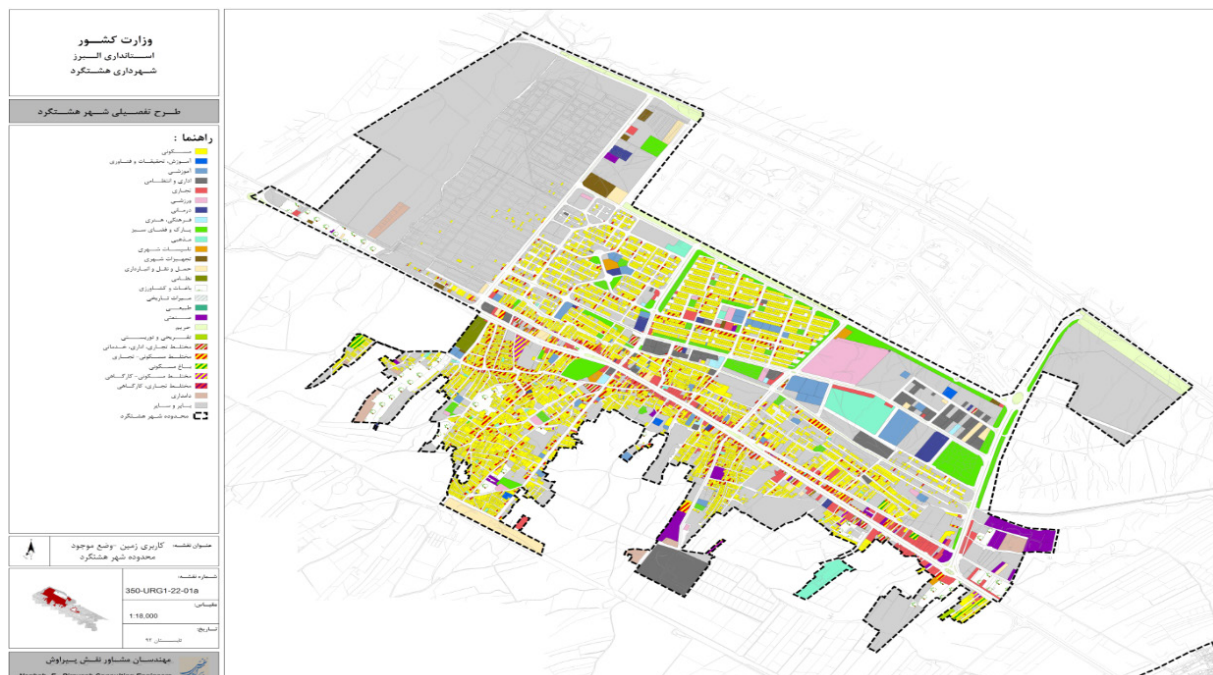
کاهش مراکز تعمیرگاهی و افزایش مراکز خرده‌فروشی و پذیرایی در حوزه کالاهای لوکس خواهد بود. برای اثبات این فرضیه لازم است به تحولات ساختاری آن توجه شود.

ب. تحلیل تغییرات ساختاری نظام فعالیت‌ها

اول، تغییرات در تنوع بیشتر فعالیت و تخصصی شدن امور: بر پایه آمار سراسری کارگاه‌های شهر هشتگرد در سال ۱۳۷۳ خیابان امام خمینی در مقیاس مرکز شهر بسیار کم تنوع است و در مجموع ۴۰ کد فعالیت در شهر هشتگرد استقرار دارند، اما بررسی انواع فعالیت‌ها در ۱۳۹۰ در خیابان امام خمینی نشان می‌دهد، در این سال خیابان ۶۲ نوع کد فعالیت وجود دارد که در مقایسه با سال ۱۳۷۳ برابر ۲۲ نوع فعالیت به فعالیت‌های خیابان افزوده شده است. فعالیت‌ها متنوع‌تر و در امور تولیدی، عمده‌فروشی، پذیرایی و واسطه‌گری دو برابر شده است. اما همه فعالیت‌های طبقه‌بندی‌های مذکور یکسان رشد نمی‌کنند، ساختار نظام فعالیت‌ها به لحاظ کیفی تغییرات عمیقی کرده است. ایجاد فعالیت‌های تولیدی در زمینه تولید پوشاک، چاپ و کاغذ، جواهرآلات، و پخش عمده دخانیات و ظروف یکبار مصرف، خرده‌فروشی پلاستیک، موبایل، مبلمان، لوازم پزشکی، لوازم دخانیات، و وسایل اداری، مراکز پذیرایی مانند: رستوران، کافی‌شاپ، آبمیوه‌فروشی، غذاهای خانگی، تعمیرات خانه، تعمیرات موبایل، خدمات انبارداری، ورزشی، فرهنگی، تزیینات، و واسطه‌گری ارز و سکه اهمیت زیادی در ساختار نظام فعالیت نشانه دامنه تغییر و رشد تنوع و تخصصی‌تر شدن امور دارد. از سوی دیگر این تغییر نشانه تغییر سطح انتظارات مردم و افزایش کیفیت زندگی است. این موضوع در زیر بیشتر بررسی می‌شود.

تصویر ۲- خیابان امام خمینی در شهر هشتگرد
ماخذ: (وزارت کشور، ۱۳۹۲)

تصویر ۱- نقشه شهر هشتگرد.
ماخذ: (وزارت کشور، ۱۳۹۲)

استقرار در طبقات نشان داد که طبقه همکف، زیرزمین و سپس طبقه اول در بروز خصلت فضایی خیابان نقش قاطع تری دارند و باید از حیث جهت دار بودن، تمرکز فعالیت در محدوده خاص و نظم آن و تجانس عملکردی به روش محاسبه فاصله استاندارد^۱ مورد تحلیل قرار بگیرد. جهت انجام این تحلیل از ابزار اندازه گیری توزیع جغرافیایی^۲ از زیر مجموعه ای ابزارهای "Spatial Statistics Tools" استفاده شده است.

تصاویر زیر توزیع کاربری ها در محدوده مطالعاتی را نشان می دهد: نقاط سیاه رنگ محل کاربری ها و بیضی، انحراف استاندارد برای آن کد کاربری می باشد.

بر پایه تصویر ۳، پراکنش فعالیت های تولیدی بسیار زیاد است و اگرچه برخی از این فعالیت ها در لبه خیابان هستند، اما به طور عمده، به درون بافت و به طور پراکنده قرار دارند. تجمع آنها در میانه خیابان مربوط به کاربری هایی است که بیشتر مورد نیاز مردماند مانند نانوايي ها.

تصویر ۴ نشان می دهد که فعالیت های عمده فروشی بسیار پراکنده و بیشتر در ضلع جنوبی خیابان قرار گرفته اند. تعداد این فعالیت چندان محسوس نیست و اثر زیادی در کلیت روابط فضایی خیابان ندارند و عملاً در لابلای خرده فروشی گم هستند. بر پایه تصویر ۵، خیابان امام خمینی عرصه تسلط فعالیت

خیابانی عبوری با خدمات میان راهی بسیار محدود و دارای عملکرد خرده فروشی برای بخش مسکونی بود، در سال ۱۳۹۰ این خیابان به دلیل تنوع بسیار زیاد، کاهش گرایش های خدمات میان راهی، افزایش خدمات مقیاس مرکز شهری در رسته های تولیدی، جواهرات، فروش لوازم فرهنگی، ورزشی، پوشاک، کیف و کفش، کادو و تزیینات، موبایل و لوازم صوتی تبدیل به بازار مدرن شده است و مدرنیزاسیون شهری اثر زیادی در همگرایی های اجتماعی به جا می گذارد. این خیابان دیگر دارای نقش میان راهی نیست و خود با ارائه خدمات گسترده تر، مقصد مشتاقانی از شهرهای اطراف از جمله کرج، نظرآباد و در مواردی حتی تهران شده است.

سوم، بازنمایی تغییرات در سازوکار عناصر کالبد و تراکم فیزیکی خیابان به عنوان مرکز شهر: موضوع تنوع بیشتر و گرایش های این خیابان به ایفای نقش برجسته مرکز شهری، خود را در دو پدیده بروز می دهد: الف) در رشد تراکم ساختمانی و در طبقات؛ و ب) در ایجاد حوزه های فضایی فعالیت ها.

- توزیع مکانی فعالیت های خیابان در طبقات ساختمانی:
توزیع مکانی فعالیت ها در طبقات ساختمان ها را نشان می دهد.

- تحلیل نحوه توزیع جغرافیایی مکان فعالیت ها در سطح فضای خیابان: موضوع توزیع فعالیت های خیابان بر حسب

جدول ۲- توزیع انواع فعالیت های خیابان در طبقات ساختمانی در خیابان امام- سال ۱۳۹۰.

طبقات	تولیدی	عمده فروشی	خرده فروشی	پذیرایی	تعمیرات	خدمات	واسطه گری	جمع تعداد
زیرزمین	۶	۳	۶۷	-	۲	۱۹	۲	۹۹
همکف	۲۲	۱۱	۴۳۸	۳۳	۱۹	۱۱۱	۳۰	۶۶۴
اول	۳		۱۱۲	۱	۳	۲۶	۳	۱۴۷
دوم	۱				۱۹		۱	۲۱
سوم	۱				۱۳		۱	۱۵
چهارم			۱		۱			۲
جمع	۳۳	۱۴	۶۱۸	۳۴	۲۴	۱۸۹	۳۷	۹۴۸

تصویر ۳- نقشه توزیع فعالیت های تولیدی (کد ۱) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

تصویر ۴- نقشه توزیع فعالیت های عمده فروشی (کد ۲) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

فعالیت تا اندازه کمی به دلیل خدمات رسانی به سایر کسبه است و مشتریان آن مربوط به ساکنان هشتگرد و به میزان محدود به خدمات گیرندگان روستایی و شهری اطراف می شود.

بر اساس تصویر ۷، فعالیت مراکز فنی در خیابان بسیار محدود ولی از حیث پراکنش در ابتدا و انتهای خیابان تمرکز بیشتری دارند درست برعکس خدمات خرده فروشی. برخی از این مراکز در حاشیه خیابان است اما همان طور که مشاهده می شود، برخی از آنها در درون بافت مستقر هستند و کاملاً به نیازهای مسکونی مرتبط هستند.

بر پایه تصویر ۸، پراکنش فعالیت های بانکی و واسطه گری های مالی و حقوقی و مستغلاتی در جوار خیابان و بیشتر در نیمه غربی خیابان استقرار دارند. فواصل این مراکز مرتب و منظم است.

به طور کلی، پراکنش فعالیت های مستقر در خیابان گویای آن است که: نقش غالب را در این خیابان خرده فروشی به عهده داشته و در میانه خیابان به ویژه در شمال آن استقرار دارد. این فعالیت به درون بافت نیز کشیده خواهد شد و بیضی استاندارد را از حیث قطر عرضی بیشتر می کند. فعالیت عمده فروشی و

خرده فروشی است که در سرتاسر خیابان استقرار دارند. مرکزیت این نوع فعالیت در میانه خیابان و به طور عمده در شمال خیابان قرار دارند. استقرار فعالیت ها در شمال به درون بافت مسکونی نفوذ کرده و به تدریج حوزه را عمیق تر کرده است. در ضمن بین فعالیت های خرده فروشی، اختلاط با سایر فعالیت ها مانند تولیدی یا عمده فروشی و مانند آن وجود دارد. ولی در مجموع، کلیت پیوسته بین فعالیت ها به طور عمده وجود دارد.

در حال حاضر فعالیت پذیرایی بسیار محدود است اما از حیث پراکنش این کاربری، چنین به نظر می رسد که جز در دو مورد که نوعی نزدیکی بین آنها دیده می شود، به طور کلی این فعالیت کاملاً پراکنده است و سطح بیضی بزرگ تری را به این دلیل دارد. با این وجود، نسبت مراکز میانه خیابان از سایر نقاط بیشتر است. شایان ذکر است که مراکز پذیرایی در نیمه جنوبی خیابان در جوار خیابان و در نیمه شمالی این فعالیت به درون بافت نیز کشیده شده است. به نظر می رسد این پراکنش بستگی به شیوه زندگی مردمی دارد که بیشتر متعلق به طبقه متوسط ساکن بافت های طراحی شده بالای خیابان ساکن هستند. در کل باید گفت نحوه پراکنش این

تصویر ۵- نقشه توزیع فعالیت های خرده فروشی (کد ۳) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

تصویر ۶- نقشه توزیع فعالیت های پذیرایی (کد ۴) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

تصویر ۷- نقشه توزیع فعالیت های تعمیرات فنی (کد ۵) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

تصویر ۸- نقشه توزیع فعالیت های واسطه گری (کد ۶) خیابان امام خمینی شهر هشتگرد.

مواد غذایی غالب است ولی سمت و سوی کلی به سوی توسعه مراکز خدمات شهری و کالاهای خانگی، آرایشی، تزییناتی، ورزشی، کیف و کفش، دارویی، عکاسی، بانک و خدمات مالی، لوازم الکتریکی و مانند آن است.

۳- حوزه ۳ که می‌توان محدوده آن را به بلوک ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ در شمال و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲، و ۱۳ در جنوب محدود دانست، حوزه‌ای است که غلبه با خرده‌فروشی و خدمات است. آنچه اهمیت دارد، تمرکز بسیار زیاد فعالیت هاست. در این محدوده در شمال خیابان ۱۲۶ مرکز فعالیت و در جنوب خیابان ۶۳ مرکز وجود دارد. که عمدتاً به فعالیت خرده‌فروشی کالاهای خانگی، خرده‌فروشی لوازم آرایشی و تزیینات، لوازم صوتی و موبایل، منسوجات کیف و کفش، خرده‌فروشی مواد خوراکی، اغذیه سرد و گرم، و خدمات آموزشی، فرهنگی، مذهبی، حمل و نقل، بهداشتی و عکاسی و مانند آن اختصاص دارد. این حوزه بسیار فعال، سرزنده و به‌طور قطع کانون اصلی مرکز شهر محسوب می‌گردد.

۴- حوزه ۴ که می‌توان محدوده آن را بین بلوک ۱۴ تا ۱۸ دانست، در شمال خیابان دارای ۳۰ مرکز فعالیت و در جنوب خیابان دارای ۴۳ مرکز است. بنابراین حوزه شماره ۲ و ۴ به‌طور نسبی دارای یک سطح از تمرکز هستند. زیرا این تمرکز در غرب کمتر است. این محدوده با غلبه خرده‌فروشی مواد خوراکی، کالاهای خانگی، مبلمان، در شمال و در جنوب با غلبه فعالیت پارچه و منسوجات، خرده‌فروشی مواد دارویی و خوراکی، لوازم آرایشی، و خدمات تشخیص پیدا می‌کند. اما آنچه در اینجا دیده می‌شود، تنوع فعالیت است؛ و همین عامل مانع از شکل گرفتن راسته‌بازار در هشتگرد شده است.

۳-۴-۲- عملکرد فرهنگی نظم اجتماع شهری و بازتاب آن

در خیابان

مطابق نظر رابرت گوتمن در این مقاله تلاش می‌شود ظرفیت فرهنگی و اجتماعی جامعه محلی شهری هشتگرد که از ویژگی چندفرهنگی برخوردار است و در خیابان بازتاب می‌یابد، نمایش داده شود.

- ظرفیت فرهنگی و اجتماعی جامعه محلی شهر هشتگرد و بازتاب آن در خیابان

جامعه محلی شهر هشتگرد، جامعه‌ای چند فرهنگی است که با توجه به زمینه فرهنگ روستایی و قومی متفاوت از زنجان، قزوین، همدان، طالقان، تنکابن، کردستان و بسیاری نقاط دیگر جامعه‌ای به‌طور نسبی هم‌سو و همگرا است. وجود دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در سطح شهر و افزایش قشر باسواد و تحصیل کرده، امکان تغییرات فرهنگی زیادی را فراهم کرده و رشد تمایل کودکان و جوانان به علم‌اندوزی و دانش‌نوین، نشان از گرایش‌های تجدیدطلبانه در بین جوانان ساکن داشته و عادت‌واره جوانان در تمایل به استفاده از کالاهای لوکس، غذا خوردن در رستوران و فست‌فودها و استفاده از دستاوردهای مادی زندگی مدرن بیشتر شده است. این تمایل عمومی با روند گذار از جدایی و واگرایی اجتماعی به سوی همگرایی اجتماعی - فرهنگی و

تولیدی (به‌ویژه تولید نان) در لایه‌های خرده‌فروشی قرار دارند و با آن مرتبط اند. این فعالیت‌ها بیشتر در نیمه جنوبی مستقرند و دلیل آن، نیاز به مکان ارزان‌تر برای انبار و تولید است.

استقرار فعالیت مالی و مستغلاتی بیشتر در جوار و در نیمه غربی به دلیل نزدیکی بیشتر به بافت مسکونی، و استقرار فعالیت خدماتی و فنی در نیمه شرقی بیشتر به دلیل ورودی شهر در این نقطه و استقرار تمرکز بیشتر فعالیت‌های پذیرایی در لبه و در نیمه غربی ارتباط با بافت مسکونی است. به این ترتیب، خیابان را از حیث تجانس عملکردی می‌توان به سه بخش اصلی تقسیم کرد: بخش شرقی با غلبه فعالیت خدمات، واسطه‌گری و تعمیرات فنی، میانه خیابان را با غلبه فعالیت تجاری خرده‌فروشی و تولیدی به‌طور عمده نان، فعالیت پذیرایی بطور کمتر متمرکز در نیمه غربی. اصولاً نیمه غربی دارای تمرکز چندانی از حیث فعالیت نیست. به منظور نمایش حوزه‌های یاد شده بر حسب ترکیب متنوع و اختلاط آنها با یکدیگر که ناشی از اصل هم‌پوندی انواع متفاوت است باید وضع کلی حوزه‌ها را تدقیق کنیم.

- تدقیق حوزه‌ها و تعیین اختلاط کارکردی هر یک از

حوزه‌های خیابان: تدقیق حوزه‌ها و تعیین نحوه عملکرد

آن بر اساس شناسایی فعالیت‌ها در طبقه همکف و بر حسب بلوک صورت می‌گیرد. به‌طور کلی خیابان را می‌توان به ۴ حوزه عملکردی با خصلت‌های مختلف تفکیک کرد. این حوزه‌ها هر یک نقشی در سازوکارهای خیابان دارند (با توجه به تعداد جداول مربوط به توزیع ریز فعالیت و نوع و مکان آنها که در صفحات محدود یک مقاله نمی‌گنجد، از آوردن آنها معذوریم. در صورت تمایل به طرح پژوهشی مبنای این مقاله رجوع کنید.)

۱- در حوزه شماره ۱، تغییرات در شمال خیابان و در جنوب با هم متفاوت بوده است. جهت تغییرات عملکردی در شمال خیابان در راستای تغییر کاربری خدمات اتومبیل و مصالح‌فروشی‌ها به طرف توسعه خدمات و خرده‌فروشی‌های مربوط به اداری، خرده‌فروشی لوازم خانگی، تولید لباس، بیمه، خرده‌فروشی کالاهای صوتی، خدمات آرایشی و تزیینات، حمل و نقل و مانند آن بوده است. البته هنوز خدمات مربوط به اتومبیل و مصالح‌فروشی‌ها و خدمات خرده‌فروشی محله‌ای وجود دارد، اما در شمال خیابان دیگر غلبه ندارد. در جنوب خیابان، در همین حوزه، تغییرات کندتر بوده و خدمات اتومبیل با تمرکز بیشتر با خرده‌فروشی‌های لوازم الکتریکی، تعمیرات لوازم خانگی و خدمات فنی هم‌نشین و غلبه دارد. بنابراین، در بخش شرقی خیابان قسمت شمال از جنوب تفکیک می‌شود. البته ممکن است در آینده بخش جنوبی شبیه بخش شمال گردد.

۲- حوزه ۲ در سال ۱۳۹۰ از حدود بلوک ۳ در شمال و جنوب تا بلوک ۱۰ است. در این حوزه اولاً تعداد فعالیت‌ها بشدت افزایش یافته و در شمال خیابان، ۴۴ فعالیت و در جنوب ۶۵ فعالیت استقرار دارند. ثانیاً در هر دو محدوده، تنوع فعالیت بسیار و تمرکز یک یا چند فعالیت نتوانسته کارا کتر غالبی ایجاد کند. اما مهم‌تر از همه همین تنوع آن است که آن را گیرا کرده است. البته در شمال و جنوب خیابان هنوز فعالیت خرده‌فروشی

کارگران، کارمندان و اصناف، گروه‌های قومی، فرقه‌ای در مدیریت فراهم کرده است. در همین راستا، با رشد مراکز آموزش عالی، مراکز فرهنگی - نمایشی، برگزاری فعالیت‌های هنری فرصت بروز بیشتری در شهر یافت. تکثر قومی و طبقاتی و زبانی به‌طور نسبی فرصت رشد متعادل یافت و بر تحمل اجتماعی افزوده شد. لذا رابطه ارگان‌های دولتی و ارگان‌های عمومی متعادل تر شده است به همین مناسبت مشارکت نسبی عمومی و دلبستگی اجتماعی منجر به سرمایه اجتماعی و همان موجب رشد نسبی سرمایه‌گذاری اقتصادی در شهر و رونق شهری شد. به این ترتیب، به نظر می‌رسد هم‌سویی مولفه‌های شهرگرایی با مولفه‌های شهرنشینی، یعنی نظام اسکان، رشد جمعیت، رشد فعالیت صنعتی و نظام اسکان همگرا پیش می‌رود و همین امر، ظرفیت مادی و فرهنگی مضمون تاریخی مدنی، متکثر، مردم‌وار و متنوع ولی نوپا و ضعیف را شکل داده و همین ظرفیت و مضمون است که در همه جای شهر به‌ویژه در فضاهای مرکز شهر بروز می‌کند. به هر صورت، به رغم قدرت اقتصادی کرج و قزوین در برخی زمینه‌ها شهر هشتگرد به تدریج قدرت اقتصادی زیادی را به نمایش می‌گذارد.

دوم- کارکرد خیابان به‌عنوان بازنمایی پیوند مردم و کالاها و ظرفیت‌های توسعه مادی شهر

بازنمایی ظرفیت شهر مبین رشد تقسیم کار خدماتی، تخصصی شدن فعالیت‌ها، تنوع فراوان و انتقال آن در طبقات ساختمان است. خیابان در بلوک‌های ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ در شمال و جنوب خیابان از چنان تمرکزی برخوردار شده که می‌توان این بخش را مرکز اصلی و متمرکز شهر نامید. به‌ویژه آن که گرایش به مبادله کالاهای ثانوی، لوکس و مراکز و خرده‌فروشی کالاهای ارتباطی، رایانه و محصولات فرهنگی و نیز کالاهای خانگی مدرن حدی از تمایل مردم به موج مدرنیزاسیون را نشان می‌دهد به‌ویژه آن که موسسات مدنی و فراغتی که بخش مهمی از آنها در خیابان نیز استقرار دارند نکته دیگر آن که، رشد مراکز در بازنمایی شهر در سطح خیابان، این خیابان را دستخوش تفکیک فضایی کرده و ۴ حوزه عملکردی قابل شناسایی است و بلوک‌های ۱۱ تا ۱۳ سطح عالی مرکز شهر با خدمات شهری و منطقه‌ای است.

سوم- عملکرد خیابان به‌عنوان بازتاب دهنده حیات مدنی متکثر شهر

در شرایط کنونی، گرایشات مدرن در بین جوانان هشتگرد و سایر شهرها و حتی روستاها افزایش یافته و همکاری در فضای کار، باور به همگرایی اجتماعی - فرهنگی، ضریب تحمل فرهنگی را بیشتر نموده و تمایل به رفتارهای نمایشی و آیینی در خیابان‌ها در بین همه آحاد تقویت شده و تمایل به حضور مشترک و عمومی افزایش یافته و حس هویت جمعی و تعلق به مکان تقویت یافته است.

از سوی دیگر مدت‌هاست شوراهای شهر و محلات برحسب انتخابات شکل گرفته و اکثر گروه‌های اجتماعی - طبقاتی اعم از کارگران، کارمندان و اصناف، گروه‌های قومی و فرقه‌ای به نحوی

تجانس بیشتر گروه‌های قومی و مذهبی و اقشار مختلف در شهر همراه است. تحمل اجتماعی مردم در شرایط تکثر قومی و طبقاتی و زبانی، همواره بستر رشد متعادل همه فرهنگ‌ها و گروه‌ها را فراهم می‌آورد و سرمایه اجتماعی بزرگی به‌شمار می‌آید. در حال حاضر آزادی‌های نسبی اجتماعی فرهنگی، زمینه‌ساز دلبستگی اجتماعی، مشارکت عمومی و سرمایه اجتماعی است. روند فعالیت‌های اقتصادی، گویای تبدیل سرمایه اجتماعی به انباشت و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی است و مشارکت دانش‌آموزان در برگزاری ایستگاه‌های پایش برای جلوگیری از تخلفات زیست‌محیطی در سطح شهر و همکاری با سازمان محیط‌زیست، گویای ظرفیت رو به رشد جامعه محلی است. این ظرفیت در خیابان امام خمینی، در عرصه فعالیت اقتصادی در عرضه کالاهای ضروری و عمدتاً ارائه کالاهای انتخابی، ثانوی و اجتماعی و فرهنگی تبلور می‌یابد. وجود همکاری‌های صنعتی، شغلی و فعالیت‌های مشترک در امور اقتصادی و گاه در مراسم و آیین‌های فرهنگی، از دیگر تجلیات آن است. خیابان امام خمینی نه تنها در موارد عرضه کالاها قدرت زیادی را به نمایش می‌گذارد، بلکه مشارکت اقلیت‌های قومی و مذهبی در آن (مانند اقلیت‌های کرد و ترک) توانسته به یک فرصت اقتصادی برای شهر بدل شود. در حال حاضر مردم ساکن و بسیاری دیگر که از نقاط شهری و روستایی پیرامون برای دریافت خدمات به این شهر می‌آیند و هشتگرد را مقصد فراغت خود می‌دانند، با توجه به این که غالب فعالیت‌های فراغتی مردم در جوار خیابان امام خمینی قرار دارد، به این خیابان می‌آیند. محور مجهز شهری امام خمینی هشتگرد دارای نقش تجاری، ارتباطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و مکان ملاقات‌ها و تفریحات است.

۴- بحث و استدلال

مهم‌ترین بحث این مقاله، شناخت مضمون تاریخی توسعه شهر و بازتاب آن در خیابان است. اما برای درک مضمون تاریخی لازم است به تحولات شهر توجه شود.

اول- مضمون تاریخی توسعه شهر هشتگرد و ظرفیت آن

شهر هشتگرد در شرایط کنونی وارد مرحله تغییرات کیفی شهری شده است و رشد موسسات مدنی، اداری، سیاسی و اقتصادی و صنایع، دو گروه اجتماعی را تقویت کرده: (۱) کارگران شهرک صنعتی (که به دلیل سابقه قومی و زبانی ترک‌زبانان قزوین و زنجان)؛ و (۲) کارکنان دوایر اداری با خواست سکونت مدرن‌تر، (نه الزاماً با سابقه قومی و یا زبانی). این دو گروه در پی خواست خود از فضا و شهر، خواهان مدرنیزه کردن شهر هستند و شکل‌گیری پارک‌ها، مدارس، بیمارستان و سایر خدمات شهری و تقویت مراکز تجاری نمود آن است. همراه با تغییر وضعیت اقشار و طبقات اجتماعی و امکان شرکت در شوراهای شهر و انجمن‌های بومی در امور شهری، بتدریج کیفیت شهر هم دستخوش تغییر شده است. شوراهای شهر و محلات دخالت همه گروه‌های اجتماعی - طبقاتی را با غلبه

تحمل تنوع اجتماعی و فرهنگی در عرصه‌های عمومی خیابان است. در این مرحله جریان چند فرهنگی (البته مواردی از تمایل به غلبه و سلطه فرهنگی و میل به روند استحاله خرده فرهنگ‌ها وجود دارد، اما به طور کلی غالب نیست) در برگزاری فعالیت‌های هنری سرمایه اجتماعی بزرگی به شمار می‌آید.

در مدیریت آن دخالت دارند و این امر امکان داده که فعالیت بخش خصوصی در خیابان امام خمینی و سایر خیابان‌های شهر بیشتر بازتاب داشته و بر سرنوشت اقتصادی تأثیرگذارند. روستاییان، اهالی شهرهای دیگر حتی نظرآباد و مردم هشتگرد جدید و شهرهای دیگر نیز با حضور جمعی و هم‌سو، گویای تبلور

نتیجه

که ظرفیت تاریخی خود را از جریان روند توسعه صنعتی و رشد خدمات متکی به آن گرفت و سپس مرکزیت اداری و سیاسی به آن استقلال و صلابت بخشید، در زمینه فعالیت‌ها به مرحله تفکیک فضایی تخصصی عملکردها در خیابان گام گذاشته و نیروهای فرهنگی که به دلیل خاستگاه‌های متنوع و متفاوت می‌توانسته به واگرایی منجر شود، به دلیل رشد مدنی در محیط‌های مشترک کار همگرا شده‌اند. این امر در کنار اصناف به طور نسبی مستقل‌تر، رشد مبادلات کالاها و انتخابی و اجتماعی فرهنگی، رشد مراکز فراغتی و تفریحی، رشد مدرنیزاسیون در زندگی اجتماعی شهری و زندگی فردی، حضور گسترده اهالی روستاها و شهرهای اطراف به ویژه شهر جدید هشتگرد در شهر و تمایل عمومی به استفاده مردم از امکانات ارتباطی مدرن، مشارکت گسترده جوانان و کودکان در امور مربوط به مسایل محیط زیست، زاغه‌زدایی محلات ترک‌آباد و کردآباد و بهبود زندگی مردم با مشارکت خود آنها، و نیز برگزاری برخی نمایش‌ها و هنرنمایی برخی هنرمندان از جمله مواردی است که گویای آن است که رونق فضاهای شهری تابعی از ظرفیت‌های مدنی شهر می‌باشد نه طراحی و پیش‌بینی دلبخواهانه عملکردهای کلیشه‌ای بی‌مبنا در روی کاغذ.

۴. فضاهای مرکزی شهر به ویژه خیابان‌ها سه ویژگی یافته‌اند: عرصه تعامل، مبادله و کنش متقابل اجتماعی مردم در عرصه‌های اقتصادی، مناسبات اجتماعی - فرهنگی هستند. عرصه تولید محصولات مادی و فرهنگی اند. سوم، عرصه رشد فرصت‌ها و طلب فضایی نیروها و گروه‌هایی شده‌اند که در پویای شهری (به ویژه در جوامعی که در مسیر توسعه و رشد خدمات و تجارت بر رشد تولید صنعتی درون‌زا در جامعه اتکا دارند) شکل گرفته‌اند و خیابان به این اعتبار به عرصه عمومی و اجتماعی شهر، به عنصر ساخت دهنده شهر، عنصر اصلی پیکره شهر، عنصر تفکیک شهری و عنصر اصلی بازنمایی ظرفیت شهر بدل شده و می‌تواند از طرق اقتصادی و در ابعاد عملکردی، موتور شتاب شهرنشینی و رشد نیروهای متکثر فرهنگی، تولیدکنندگان و طبقه متوسط اعم از تکنوکرات‌ها و بوروکرات‌ها بشوند و ظرفیت تاریخی شهر را پدید آورد.

بسیاری در طراحی فضاهای شهری برای ایجاد رونق و جذابیت فضا با پیش‌بینی دلبخواهانه عملکرد آن، رفتاری اراده‌گرایانه و شکل‌گرایانه دارند اما این مقاله نشان داد:

۱- بی‌توجهی به ماهیت انواع شهرها و مضمون دوران تاریخی آنها، کم‌توجهی به بستری اقتصادی و اجتماعی و تاریخی و تحول ظرفیت‌های درونی شهر و عدم شناسایی دقیق عرصه‌ها و ساز و کارهای بازنمایی ظرفیت‌های تاریخی جامعه در عملکرد فضای شهری این شهرها، موجب نوعی سهل‌انگاری در تحلیل محتوای واقعی عملکرد فضای شهری مراکز شهرها و طراحی آن شده است. این موضوع پایه نظری شناخت و طراحی در این فضاها است.

۲- شهر هشتگرد در ۱۷ سال گذشته، از ظرفیت‌های عملکردی عظیمی در خیابان‌های مرکزی شهر برخوردار شده است. تغییر در ظرفیت عملکرد این فضاها نیز موجبات رشد و جذابیت شهر را فراهم آورده و توانسته به موتور تغییرات شهری بدل گردد. این تغییر و جذابیت در فضا به دلیل رشد ظرفیت تاریخی شهر ناشی از تغییر ظرفیت‌های درونی تولید صنعتی در آنها و پویای شهرنشینی و شهرگرایی ملازم با هم است. فضاهای مرکزی شهر به ویژه خیابان‌های مرکزی نمی‌توانسته نسبت به طلب فضایی نیروها و عوامل پویای شهری که در مسیر توسعه صنعتی و توسعه خدمات در شهر پدید می‌آمده بی‌توجه بماند و در ابعاد عملکردی خود، آنها را بازنمایی نکند. پیوند نیروی توسعه صنعتی که کارگرانی با خاستگاه‌های مختلف را از نقاط کشور به هشتگرد کشانید، نیروهای متکثر فرهنگی و طبقه متوسط تکنوکرات و بوروکرات‌ها، مهم‌ترین موتور شتاب شهرنشینی و جریان پویای ظرفیت شهری اند، آنها مهم‌ترین عوامل رشد ظرفیت تاریخی شهراند که طلب فضایی آنها و تحقق آن در مرکز شهر بازتاب و تشکل آن، خیابان را جذاب و پررونق می‌کند. روشن شدن این موضوع، توجه علمی در برنامه‌ریزی جنبه عملکردی برنامه‌ها و طراحی فضاهای شهری در مرکز شهر را مورد تأکید قرار داده و روش علمی شناخت محتوای فضای شهری و تخصیص فضا و تفکیک عملکردی آن را نشان می‌دهد.

۳. شهر هشتگرد در مرحله تحول مدنی قرار دارد. این شهر

پی‌نوشت‌ها

محاسبه فاصله استاندارد در جهت X و Y و به طور جداگانه می‌باشد. این دو مقدار محورهای بیضی‌ای که توزیع عوارض در دربرمی‌گیرد تعریف می‌کنند.

۱ تعیین پراکنش فضایی فعالیت‌ها و تعیین حوزه‌های متجانس عملکردی به روش محاسبه فاصله استاندارد: این تحلیل بر اساس روش

و عمرانی شهرداری تهران، تهران.
عظیمی، ناصر (۱۳۸۱)، پویای شهرنشینی و مبانی نظام شهری، نشر نیکا، تهران.
علیمردان، سعیده و دیگران (۱۳۹۱)، بررسی شواهد ریخت زمین ساختی و
گسلش جوان در گستره شهر جدید هشتگرد، شمال باختر تهران، نشریه علوم
زمین، سال ۲۴، شماره ۹۴، صص ۲۲۷-۲۳۴.

وزارت راه و شهرسازی، اداره کل راه و شهرسازی استان البرز (۱۳۹۱)، طرح
راهبردی - ساختاری شهر هشتگرد، مهندسان مشاور طرح و معماری.
وزارت کشور، استانداری البرز (۱۳۹۲)، طرح تفصیلی شهر هشتگرد،
مهندسان مشاور نقش پیراوش.

Bacon, Edmond (1973), *Design of Cities*, Thomas and Hudson's publication, London.

Barlas, Mehmet Adnan (1994), *the street: Its meaning, functions, origins, death and rebirth*, University of Pennsylvania, Pennsylvania.

Canter, D (1988), Action and place: An Existential Dialectic, In D. Canter, M. Krampen & D. Stea (eds.) *Environmental perspectives, Environments*, vol. 1: 1-17. Avebury.

Choay, F (1969), Urbanism and Semiology, In "Meaning in Architecture", edited by Charles Jenck, London.

Gutman, Robert (1986), The Street Generation, In "On Street", Edited by Stanford Anderson, Cambridge, MIT Press, Massachusetts.

Hillier, Bill and Julienne Hanson (1984), *The Social Logic of Space*, University College London Cambridge University press, London.

Rykwert, Jose (1986), The Street: The Use of its History, In "On Street", Edited by Stanford Anderson, Cambridge, MIT Press, Massachusetts.

Spreiregen, Paul (1965), *Urban Design*, MC Grow - Hill, New York.

از این بیضی به عنوان بیضی انحراف استاندارد نیز نام برده می شود. زیرا در این روش، انحراف استاندارد مختصات X و Y از میانگین مرکزی برای تعیین محورهای بیضی محاسبه می شوند. این بیضی به ما امکان می دهد که اگر توزیع عوارض در فضا از الگوی جهت داری برخوردارند، آن را شناسایی نماییم. اگرچه می توان تا حدودی جهت داده ها را با نمایش اولیه آنها دریافت، اما بیضی انحراف استاندارد این جهت گیری را به طور دقیق و آماری محاسبه و نمایش می دهد. نتایج حاصل از توزیع جهتی به صورت بیضی هایی هستند که هر کدام نشان دهنده انحراف معیار ۱، ۲ و یا ۳ است. اگر الگوی فضایی عوارض مورد مطالعه حول میانگین مرکزی متراکم باشد و عوارض کمتری در پیرامون باشند، توزیع فضایی نرمال می باشد و توزیع جهتی با انحراف معیار ۱ باید حدود ۶۸ درصد عوارض را در برگیرد.

2 Measuring Geographic Distributions.

فهرست منابع

آگبرن و نیمکف (۱۳۵۲)، زمینه جامعه شناسی، ترجمه و اقتباس از امیرحسین آریان پور، موسسه انتشارات فرانکلین، تهران.

اشرف، احمد (۱۳۵۳)، ویژگی های تاریخی شهرنشینی در ایران، نشریه نامه علوم اجتماعی، دوره اول، شماره ۴، صص ۷-۱۶۳.

بحرینی، حسین (۱۳۷۵)، تحلیل فضای شهری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
پارسی، حمیدرضا (۱۳۸۱)، شناخت محتوای فضای شهری، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۱، صص ۴۱-۴۹.

پارسی، حمیدرضا (۱۳۹۳)، پویای شهر و شهرنشینی و شهرگرایی در سده سوم تا پنجم هجری در ایران، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۹، شماره ۴، صص ۴۷-۶۴.
حمیدی و دیگران (۱۳۶۸)، استخوانبندی شهر تهران، جلد ۱، معاونت فنی